

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

АБАЙТАНУ
ТАҢДАМАЛЫ ЕҢБЕКТЕР

IV том

Алматы
«Қазақ университеті»
2015

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3(5Қаз)

А 13

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті филология,
өдебиеттану және өлем тілдері факультетінің Ғылыми кеңесі және
Редакциялық-баспа кеңесі шешімімен ұсынылған*

(№6 хаттама 26 маусым 2015 жыл)

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы
Абай ғылыми-зерттеу институтында дайындалған*

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Ж. Дәдебаев (төраға), Ө. Әбдиманұлы, З. Бисенғали, Т. Есембеков, Б. Жақып,
А. Жақсылықов, Қ. Мәдібаева, Ж. Молдабеков, З. Сейітжанов, Ө. Тарақ,
А. Темірболатова, Ж. Тілепов, Р. Тұрысбек, П. Бисенбаев (хатшылар тобының
жетекшісі), И. Өзімбаева (жауапты хатшы), Ө. Жапарова (хатшы)

Шікір жазған

филология ғылымдарының докторы, профессор **Қ.Қ. Мәдібаева**

Жалпы редакциясын басқарған

филология ғылымдарының докторы, профессор **Ж. Дәдебаев**

Құрастырып, түсініктерін жазғандар:

П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы, Н. Нүрәділ

Жауапты редактор

филология ғылымдарының докторы, профессор **Б. Жақып**

А 13 **Абайтану.** Таңдамалы еңбектер. IV том. Ойлар мен толғаныстар /
құраст., түсінік. жазғ.: П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы, Н. Нүр-
әділ; жауапты ред. Ө. Тарақ; жалпы ред. басқ. Ж. Дәдебаев. – Ал-
маты: Қазақ университеті, 2015. – 279 б.

ISBN 978-601-04-1617-8 (ортақ)

ISBN 978-601-04-1285-9 (IV том)

Абайтану ғылымы бойынша жарық көріп отырған таңдамалы еңбектер басылымы Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Абай туралы сөз» толғауымен ашылған. Төртінші томға абайтану саласында 1960 жылдан 1980 жылға дейін жарық көрген, уақыт сынынан өткен, ғылыми қауым мен көпшіліктен лайықты бағасын алған зерттеулер мен мақалалардың таңдамалылары енген.

Кітап орта мектептің жоғары сынып оқушылары мен жоғары мектепте білім алушы жастарға, ғылым мен білім, мәдениет мамандарына, мемлекет қызметкерлеріне, сондай-ақ қалың көпшілікке арналған.

IV томға енген таңдамалы еңбектер елдің ынтымағы мен бірлігінің нығаюына, интеллектуалдық әлеуетінің артуына, қоғамдық сананың дамуына ықпал етеді.

Том «Абай Құнанбаевтың шығармашылық мұрасын пәнаралық зерттеу» бағдарламасы аясында дайындалып, жарық көріп отыр.

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3(5Қаз)

ISBN 978-601-04-1617-8 (ортақ)

ISBN 978-601-04-1285-9 (IV том)

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жанындағы

Абай ғылыми-зерттеу институты, 2015

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА БИ-БОЛЫС, ОЯЗ-БАСТЫҚТАРДЫҢ САТИРАЛЫҚ ТИПТЕРІ

Абай өткен ғасырдың 80-90 жылдары әкімшілік, ел билеу мәселесін жеке тақырып етіп алып, оны қатты сынайды. «Болыс болдым мінеки», «Мәз болады болысың» сияқты өлеңдерін жазады. Мұндағы Абайдың сатиралық мысқылы жеңіл-желпі үстірт алынбай, сол кездегі әкімшілік системаның шешусіз қайшылықтарынан құрылады. Өз өлеңдерінде ақын тек жеке әкімдер емес, сол кездегі әкімшілік системасы – лауазым иелерін тұтас алып, сатиралық қорытулар арқылы би-болыстардың типін жасады.

«Болыс болдым, мінеки» өлеңінде әкімдер сатиралық жан-жақты алынып, кеңінен қамтылған. Автор бұл өлеңін пасық кеуделі болыстың өзін өзіне әшкерелету, жұрт алдында өзін өзіне масқаралату тәсілімен жазған. Әкімшіліктің халық мүддесіне тікелей қарсы жақтарын, онымен қатар ешбір түзеуге болмайтын қайшылықтарын да болыс өз аузынан айтып береді. Осылайша болыстың өзін өзі әшкерелеуі бүкіл бір дәуірді мысқылдаған сатираны тудырды, оны соншалық өткір етті.

Өлең бірден лирикалық қаһарманнан басталады. Жаңа ғана сайланып, әкімдікке қол жеткен болыс «Болыс болдым, мінеки» деп жұртқа мақтана жар салады. Оның бұл мақтануында, қуануында әкімдік дәрежеге құмарлық та, өркөкіректік те, мансапқорлық та бар. Ал бұлардың бәрінен оның надандық, топастық, парақорлық жағы басым.

Сөйтіп, болыстың бұл мақтануы оның жағымсыз қылықтарының жиынтығы болып тұр.

Абай өзінің бұл мысқылымен сол кездегі бүкіл әкімшілік системасын әшкерелейді. Ол кездегі сайланып қойылған болыстар алдымен, ел қамын ойлаудан көрі, өздерінің бас пайдасын көздейді. Оқу-өнегеге ұмтылмайды, мансап, мақтан қуады. Бұл жөнінде Абай өзінің сегізінші сөзінде: «Осы ақылды кім үйренеді? Насихатты кім тыңдайды? Біреу – болыс, біреу – би. Олардың

ақыл үйренейін, насихат тыңдайын деген ойы болса, ол орынға сайланып та жүрмес еді», – дей келіп, олардың әкімшіліктен басқаны мақсат етпейтінін, олар өздерін үздік адамдармыз деп есептейтінін, соның ісін қуудан қолдары да тимейтінін батыл көрсетеді. Абай өзінің бұл пікірін топтап, қорытып, көркем образ арқылы береді.

Өлеңде болыстың бұл мақтанға қалай жеткені де әшкереленеді:

Түйеде қом, атта жал
Қалмады елге тығындап, –

деп, болыстың әкімшілікті паралап малға сатып алғаны, сөйтіп зор шығынға батқаны шенеледі.

Бұл – сол кездегі әкімшілік ісіне тән жағдай. Автор оны әдейі атап көрсетіп, сол кездің типтік ерекшелігі етіп суреттейді, оны ел ішін бұзатын, ел басқару ісіндегі ең зиянды қылықтар ретінде алып, әшкерелеп мысқыл етеді. Таза-тақыр болып барып жеткен әкімшіліктің несі мақтан деген сатиралық қорытынды жасайды. Абай өзінің Жиырма екінші сөзінде: «Сатып алған, жалынып бас ұрып алған болыстық пенен биліктің ешбір қасиеті жоқ», – дейді.

Сүйтсе-дағы елімді
Ұстай алмадым мығымдап, –

деген екі жолдан шығынның да босқа шыққанын көреміз. Болыс өзінің халық алдында беделсіздігін, әлсіздігін жария етіп, сөйлеп, өзін өзі күлкі етеді.

Бұл жолдар болыстың әжуа бейнесін әшкерелеумен қатар, оның әкімшілік ісін игеріп әкете алмағандығын баяндап тұр. Бұл – Абай өлеңдерінде суреттелетін бүкіл әкімдердің бәріне ортақ трагедия. Мұны Абай әкімдер жөнінде жазған өлеңдерінің бәрінде де негізгі ой арқауы етіп алады, сатиралық типтер соның негізінде құрылады.

Болыстың ел билеуіне, әкімшілік ісін жүргізуіне келсек, оның жұртты алалап қарайтынын көреміз:

Күштілерім сөз айтса,
Бас ізеймін шыбындап.
Әлсіздің сөзін салғыртсып,
Шала ұғамын қырындап, –

дейді. Бұл үзіндідегі «күштілер» – әрине, үстем тап өкілдері. Олар – әкімшілік жағынан алғанда, ұлық, ояздар, ал ел ішіне келгенде – бай, феодалдар, ел ішінің жуандары, ру таласында жікті басқарушылар, болысты өз қолдарымен болыстыққа сайлаушылар. Болыстың бұларсыз күні жоқ, болыс – олардың қолшоқпары. Сондықтан болыс ұлық, ояздың да, ел ішіндегі жуандардың да әмірін екі етпей, «шыбындап» тұрады.

«Шыбындау» – болыстың өзінің «күштілеріне» жағымпаздануындағы сатиралық әрекеті, «күштілерінің» айтқанын мақұлдап, басын ізеп, олардың ырқына көше беру.

Болыс өзінің бағынышты адамдарын «күштілерім» деп, басқалардан бөліп, тек өзіне ғана тәуелді етіп атайды. Мұнда автор болыстың жақтастарын кекету үшін әдейі бөліп көрсетіп отыр. Болыс өзінің «күштілеріне» бағынышты болуымен бірге, жалынышты. Оларға жағыну арқылы ғана күнін көреді. Өйткені болыстың бұқара халық алдында еш беделі жоқ.

Ал, бұл үзіндінің соңғы екі жолындағы «әлсіз» деп аталып отырғандар – еңбекші бұқара. Олардың қолында билік жоқ, каналушы – көпшілік. Болыс олардан ешбір қаймықпайды, олардың сөзін «салғыртсып» тыңдағысы келмейді, жүре жауап береді.

«Әлсіздің» айтатын сөзі – өз праволарын қорғау, үстем тап өкілдерінен көрген зорлық-зомбылығы. Болыстың мұндай шағымды тыңдағысы келмейді. Болыс – үстем таптың мүддесін қорғайтын әкім.

Бұл төрт жол үзіндіде ел ішіндегі әлеуметтік тап жігі айқын көрінеді. Реалист Абай қазақ аулындағы тап қайшылығын жасырмайды. Болысты әшкерелеу арқылы үстем тап өкілдерін де шенейді. «Әлсіз» бен «күшті» бір-біріне қарсы қойылып, сол арқылы кекесін мысқыл беріледі.

Ел ішіндегі тап жігін ажырата білген Абай, оны мүлде жоюды мақсат қып қоймаса да, әкімшілік ісіндегі үлкен қайшылық тап

тартысына байланысты туатынын аңғартады. Үшінші сөзінде: «...болыс болғандар өзі қулық арамдықпенен болыстыққа жеткен соң, момынды қадірлемейді, өзіндей арам, қуларды қадірлейді, өзіме де залал жасау қолынан келеді деп», – дейді. Абайдың бұл айтып отырған арам, қулары – сол кездің әкімдері: би-болыстары, бай, феодалдары. Болыс:

Сыяз бар десе жүрегім
Орнықпайды суылдап.
Сыртқыларға сыр бермей,
Құр күлемін жымыңдап, –

дейді.

Оның съезден қорқатын себебі, онда елдің дау-шары тексеріледі. Сол істі тексеру үстінде болыстың қылмысы, елден алған парасы ашылады.

Жай жүргенде бүр күні
Атшабар келді лепілдеп:
«Ояз шықты, сыяз бар»,
«Блау» деп, «күй» деп, дікілдеп.
Сасып қалдым, күн тығыз,
Жүрек кетті лүпілдеп.

Абай атшабардың бейнесін өте күлкілі етіп береді. Атшабар келгенде елді дүрліктіріп, «лепілдеп» келеді. Сөйлегенде асығыс, шошыта «дікілдетіп» сөйлейді. Атшабардың сөзіне болыстың жүрегі «лүпілдей» қалады.

Бұл көрініс – әкімшілік системасын мысқылдап, өте нәзік жасалған сатиралық эпизод. Сықақ бейне тудырып тұрған атшабардың «дікілдеуі», болыстың жүрегінің «лүпілдеуі» өлеңнің ұйқасымымен ғана күшті емес, мысқыл, сықақ арқылы типтік тұлға жасалумен де күшті.

Есі шыққан болыс ояздың алдынан қам жасайды:

Тың тұяқ күнім сөйтсе де
Қарбаңдадым өкпендеп, –

дейді.

Автор болысқа «тың тұяқ күнім сөйтсе де» дегізіп, оның аузына кекесін сөз салады. «Тың тұяқ» деген ұғым әзірше шамасы болғанымен, кейін дәрменсіз қалушылықты білдіреді. Ояз болысты түсіріп тастауы мүмкін, сонымен болыстың әкімшілігі мүлдем бітуі мүмкін. Автор бұл мағынаны күлкілі етіп беріп, болысқа ұлық келгенше қимылдап қалайын дегізіп әжуалайды. Болыс «қарбандадым өкімдеп» дейді. Бұл да болыстың ұлық келіп үлгіргенше ештеме өндірмейтінін байқатады, сөзі дәрменсіз, үрей болған болыстың күлкілі бейнесін анықтай түседі.

Болыс келе жатқан оязға қам жасауға бұйрық береді:

Старшын, биді жиғыздым:
«Береке қыл» – деп, «бекін» – деп,
«Ат жарамды, үй жақсы
Болсын, бәрің күтін», –

деп. Бұған жалғас сасқалақтаған болыстың екіжүзділігі баяндалады:

Қайраттанып халқыма
Сөз айтып жүрмін күпілдеп:
«Құдай қосса жұртымның
Ақтармын осы жол сүтін», – деп,
Қайраттысып, қамқорсып,
Сайманымды бүтіндеп.

Екі түрлі сөйлеп алдау – болыстың бас қорғау амалы. Ол оязды да, халықты да екеуін екі жақта алдап, өзі солардың арасында пайда таппақшы болады:

Оңашада оязға
Мақтамаймын елімді.
Өз еліме айтамын:
«Бергенім жоқ, – деп, – белімді»,
Мақтанамын кісімсіп,
Оязға сөзім сенімді.
«Көрсеттім» деймін, ымдаймын
Кәдік қытар жерімді, –

деп, өзін өзі әшкерелейді. Бұл – халық алдында беделі жоқ, әмірі

өтімсіз дәрменсіз болыстың бейнесі. Бұл көрініс алдыңғы өтірік қамқорсығанына қарсы, өзін өзі әшкере етеді.

Ұлықтың келгенін естіп, жұрт болыстың үстінен шағым беріп, бұрынғы ала алмай жүрген ақыларын даулайды:

Үлкен-кіші ақынның
Бәрі сөз боп терілді....
Ақылы жандар қамалап
Кептірді сонда ерінді, –

дейді.

Болыстың паралары әшкереленіп, алған иесіне қайтарылып беріледі:

Өз малым деп қойған мал
Иесіне берілді.

Қылмысы ашылғаннан кейін болыстың басы «тезге» түседі:

Қазақты жеген қайратты «ер»
Ұрынды да берінді...
Алқыны күшті асаулар
Ноқтаға басы керілді.

Өлеңнің идеялық мазмұнына қарағанда болысқа құрылған тез де, оның мойнына түскен бұғалық та халық күші, халық тегеуіріні екені байқалады. Бұл арада болысты састырушы – ояз емес, халық.

Болыстың халық алдында әшкереленуінің өзі соншалық күлкі, мазақ етіп суреттеледі. Есі кеткен болыс, болатын сьезге жабдық жасап құр шаба береді:

Бір кептірмей терімді
Күн батқанша шабамын,
Өрлі-берлі далшылдап.
Етек кеткен жайылып
Ат к... жалпылдап...

Ашылып омырау, күн ыстық,
Қойын келді алқылдап, –

деп болыстың басқаны жұмсай алмай, өзі босқа даурығып шаба беретін беделсіз әкім екені әшкереленіп, мысқылданады.

Сасқан болыстың әрекеттерінің бәрі жағымпаздық үшін істеледі:

Оязға жетсін деген боп,
Боктап жүрмін барқылдап.
Кейбіреуге таяғым
Тиіп те кетті сартылдап...
Елің бұзық болған соң,
Ояз жатыр шартылдап.
Табаныңнан тозасың,
Құр жүгіріп тарпылдап, –

деп өзінің арам тер болып жүргені халық үшін емес, ояздың әмірін орындау үшін екенін болыс жасырмайды.

Осы үзінді өлеңдегі бір кезең тәрізді. Автор өлеңдегі сюжет желісін әрі қарай созбайды; өлеңнің геройы – болыс өз болысының оқиғаларын баяндаудан тыйылып, енді әкімшілік ісіндегі өкінішті қателерін, шағымдарын айтады.

Антұрғанмын өзім де,
Бір мінезбен өтпеймін.
Момындық күшті екенін
Көрсем-дағы, күтпеймін.

Болыс – үстем тап мүддесін қорғаған адам. Сондықтан ол бай-феодалдарға бір түрлі, еңбекші бұқараға екінші түрлі қарайды. Оның момын шаруаларды қаламауы да, «күтпеуі» де таптық көзқарасына, халықты аяусыз қанауды мақсат етуіне байланысты.

Болыс ел билеу ісіне таптық тұрғыдан қарап жұртты алалауын ашықтан-ашық айтады:

Жуанды қойып, жуасты
Бір аз ғана шеттеймін, –

деп, ол өзінің қарапайым жұртқа ғана тісі бататынын жасырмайды.

Болыс – ел ішіндегі бай-феодалдарға тәуелді адам. Болысты әкім етіп қойып отырған – сол бай-феодалдар. Сондықтан да оларға әмірі жүрмейтінін айтып, былай дейді:

Сыяздан кейін елімді
Қысып алып кетпеймін.
Ояз бардағы қылықты
Ояз жоқта етпеймін, –

деп, өзінің әлсіздігін айтып шығады.

Мұнымен бірге болыс ел ішіндегі «мықтыларға» тек тәуелді ғана болып қоймай, оларды өзіне сүйеніш тірек етеді.

«Мынау арам, тентек» деп
Еш кісіні теппеймін.
«Өзімдік бол» деп, ел жиып,
Құрастырып септеймін.
Бұзақының бүлігін
«Жақсы ақыл», – деп, «құл» деймін, –

дейді.

Бұл үзіндідегі болыстың «сыртқа теппей», өзіндік бол» деп басын құрастыратындары – елдің бай-феодалдары, атқамінерлері. Ал бұзақылар болса, солардың қол шоқпарлары. Болыс осыларды жақтағаны үшін халыққа жақпайтынын жасырмай, өз қайшылығын өзі әшкерелейді.

Болыстың халыққа жақпайтын тағы бір мінезі – елден пара алушылығы:

Кәкір-шүкір, көр-жерді
Пайда көріп етпеймін, –

дейді.

Бұл – астарлап айтылған сөз. Мұнда пара алушылық та бар және ескі әдетті ұстап, өзінің бас пайдасын көздеушілік те бар.

Заман талқысына түсіп, әкімшілік ісінің қайшылықтарын шеше алмаған болыс өз басын әлсіз санап:

Сүйегім – жасық, буын – бос,
Біраз ғана айлам бар, –

дейді.

Ол бұл жерде өз жеке басының қажығанын да жасыра алмайды. Сол «біраз ғана» айласының іске аспайтынына көзі жетеді. сондықтан, әкімшілік системасының қайшылықтарын шешуге қауқары жетпейтінін айта келіп:

Айлам құрсын, білемін –
Болыстықтың жолы тар, –

деп, болыстық қызметтен бір жола түніледі. Болыстың ел ішінде баянды тірегі жоқ, оны бұқара халық қолдамайды. Ал үстем тап өкілдері бай-феодалдар болса, олар азшылық, олардың өздері де бір ауызды емес, әр қайсысы өз бас пайдасын көздеген өңкей жікшілдер. Сондықтан оларды болыс:

Қайтпін көмек болады
Антұрған өңкей ұры-қар? –

дейді.

Болыс үстем тап өкілдерінің мүддесін қорғаймын деп шабылып жүріп, халық алдына масқара болғанын шағады:

Көргенім әлгі, ойлашы,
Ұят-намыс қалды ма ар, –

дейді. Болыстың өкінуіндегі, сол секілді шағымындағы негізгі сарын – өз басының мүддесін көздеу. Өлеңнің келесі жолдарында бұл пікірін ол ашып айтады:

Ендігі сайлау болғанда
Түсе ме деп тағы шар,
Бұл күніме бір күні
Боламын ғой деймін зар.

Әкімшілдіктен түсіп қалмауын ойлап, оған күні бұрын қамығады. Мұндағы өткір сықақ болыстың өзінің жеке басын, әкімдік үстемдігін ғана ойлап, халықтың халіне көңіл аудармауында, «шар салу» арқылы жүргізілетін қос сатылы сайлау системасының әкімшілікті паралап сатып алуға әкеліп соғып, ел ішін бүлдіруінде, малының арқасында билікке ие болған топас әкімдерінің халыққа зорлық-зомбылық көрсетуінде. Бұл – сол кездегі әкімдерге типтік қалып.

Өлеңдегі басты кейіпкерлердің бірі – ояз. Басқа өлеңдермен салыстырғанда, мұнда ояздың бейнесі кеңірек қамтылып сатиралық тип етіп алынады. Өлеңдегі лирикалық қаһармандардың барлық іс-әрекеті, оқиға желісі, сол оқиға желісінің шарықтауы, шешілуі – бәрі де оязбен байланысты алынып, ояздың келуі арқылы дамытылып отырылады.

Ояз (ұлық), болыс – бір-біріне ұқсас бейнелер. Олардың айырмашылығы тек қызмет бабында ғана: екеуінің іс-әрекеті шартты рай арқылы құрмаласып тұруының өзі олардың бір тілектегі, бірыңғай қызметтегі, бір мақсаттағы адамдар екенін сыпаттаумен бірге, олардың іс-әрекетін, демек, бәрі де парашыл жандар екенін келеке етеді. Ұлық съезд ашса-ақ, болыс еліне жармасады. Жайшылықта сөзі өтпейтін беделсіз болыс, ұлық келгенде қайратына міне қалады. Екеуінің әрекетінің бір-біріне байланысты болуы оларды ел алдында күлдіргі етеді.

Абай өзінің қарасөздерінде ұлықтың ел билеу ісінде өз пайдасын көздеп, әкімшілікті көбіне пара алу үшін қолданатынын ашып айтады. Он бірінші сөзінде: «Ұлықтар «пәлі-пәлі», бұл табылған ақыл екен деп, мен сені бүй-тіп сүйеймін деп, ананы жеп, сені бүйтіп сүйеймін деп, мынаны жеп жүр», – дейді. Абай ұлықтардың қашқын-пысқын, ұры-қарақшыларды жақтап, пара алатынын да анық көрсетеді: «Ұлықтар алып беремін деп даугерді жеп, құтқарамын деп ұрыны жеп жүр», – деп, ел ішіндегі бұзақыларды тыюдың орнына, оларды сүйеп, көбейте түсетінін баяндайды. Ал халық қамын еш ұлық ойлап көрген жоқ. Өйткені ұлық – патшаның қойған өкілі. Ол – патшаның отаршылық саясатын жүзеге асыратын, еңбекші бұқараны аяусыз қанайтын

әкім. Осыған байланысты ол Абай өлеңдерінде, қарасөздерінде мейірімсіз қатал, халықпен араласпайтын, қайта, одан бойын аулақ ұстайтын, жүзі салқын әмірші етіп алынып, әділ әшкереленеді.

«Болыс болдым, мінекей» өлеңінде ояз ел ішінде келгенде тек болыспен ғана болатынын, халықпен араласпайтынын көреміз. Халық ояздан әділеттік тілеп бармайды, тек ояздың алдына жиналады да, болыстың қылмысын өздері ашып, ояз алдында болыстың бетіне басады.

Ояз, болыстың образдарымен қатар алынатын образдың бірі – бидің образы. Өлеңде би не бары бір-екі-ақ жерде айтылады, сол аз сөздің өзінде оның пара жегіш, қара басының қамын көздейтін сұрқияның бірі екені дәлелденеді. Халық ұлықтың алдында болыстың алған параларын әшкерелеп жатқанда, би болысты жақтамай, өзіне пайда түсетін басқа бір жақты көздеп отырғаны көрінеді.

Қайрауы жеткен қатты би
Қайрылып нетсін көңілді.
«Өз малым» деп қойған мал
Иесіне берілді, –

дейді.

Мұнда бидің болысты жақтамау себебі – болыс әшкереленіп қалды, енді болысты жақтаудан биге түсетін пайда жоқ. Сондықтан ол өзіне тиімді тағы бір параны сағалап кетеді. «Қайрауы жеткені» – бидің пара алып құлқыны толғаны. Параны нығап алғаннан кейін, би қайрауы жетіп, қатты болып отыр. Сондықтан да ол болыс көңіліне қайрылмайды.

Осы екі жол өлеңнің өзі-ақ бидің айқын бейнесін және өз заманына лайық, реалистік түрде жасалған типтік бейнесін беріп отыр. Мысалы, «қайрауы жеткен» деген эпитетті алсақ, биді кекету үшін қолданылғаны байқалады. Әдетте «қайрауы жеткен» деген эпитет қылыш, қанжар, ұстараға қолданылады, оның әбден қайрауы жетіп өткір болғанын білдіреді. Ал бұл үзіндіде бидің де «қайрауы жетіп» әбден өткірленіп, демек, бір істі істеуге толық бекіп, қайтпастай бел байлағанын анықтайды. Сонда бидің

«қайрауы жетіп» тас бекінгені қандай іс десек, ол – параны көп алып, сол пара алған кісінің ісін кекету үшін бұл эпитетті әдейі қолданып, биді мысқылдап суреттейді.

Абайың би мен болыстың парақорлығын, әділетсіздігін, мансапқорлығын батыл сынап, әшкерелеуі оның сол жылдары жазған басқа өлеңдерінде де кездеседі. «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман» деген өлеңінде:

Би мен болыс алады күшін сатып,
Мен қазақтан кегінді әперем деп, –

деген сөздермен болыс пен бидің әкімшілік қызметін пара алуға пайдаланатынын шенейді. «Бөтен елде бар болса» деген өлеңінде билерді былай суреттейді:

Ел жамаған билер жоқ,
Ел қыдырып сандалды.

Бұл екі жол үзіндіден билердің ел қамын ойламайтынын, тек босқа ел қыдырып серуендеп жүретіні айтылады. Билердің бұл бейнесін осы екі жолдың алдында келетін:

Келелі кеңес жоғалды,
Ел сыбырды қолға алды.
Ел ішінде бітімші
Түгел алып қайтпайды
Сұрай келген бір малды, –

деген бес жолда жете айтады.

Астыртын барып жолығысқан,
Ақша беріп жалғасқан,
Ақысын әрең сол алды –

деген үш жол өлең де билердің пара алатындығын дәлелдейді.

Абай «Үшінші сөзінде» би«лердің түк бітірмей, халықты тек қатты шығынға ұшыратып жүргендерін атап айтып, былай дейді:

«Әрбір болыс елде старшын басы бір би сайлағандық, бұл көп халыққа залал болғандығы көрініп, сыналтып білінді».

Старшин да – би секілді өзімшіл. Екеуі де ісін былай қойып, алсам екен, жесем екен деп жалаңдап тұрады:

Қу старшын, аш билер
Өз жүрегін жалғайды.

Абай «Мәз болады болысын» деген өлеңінде әкімшілік мәселесін жеке тақырып етіп алып, болыстың сатиралық портретін береді. Мұнда автор сол кезге лайық типтік жағдайлардың кейбіреулерін ғана алып, болыстың іс-әрекетін соның төңірегіне топтап көрсетіп, ықшамдайды. Оған жалғас автордың идеялы қарсы қойылып, болысты әшкерелеп, өлең ызалы мысқылға құрылады.

Мұнда да өлең лирикалық герой болыстан басталғанымен, көлденең адамның көзімен сырттай суреттелінеді. Өлең:

Мәз болады болысың
Арқаға ұлық қаянға.
Шелтірейіп орысың
Шенді шекпен жапқанға, –

деп болыстың орыс ұлығынан шенді шекпен жамылып, мәз болып жатқан кезінен басталады. Болыстың мәз болуында үлкен әлеуметтік астар бар екенін көреміз: «біріншіден, болыс ұлықтың көңілін таба білген, демек ұлықтың әмірін орындап, еңбекші бұқараны аяусыз қанай білген. Екіншіден, ұлықпен ауыз жаласып, ұлыққа жағына білген. Сондықтан ұлық оны сыйлап, шенді шекпен жауып отыр. Болыстың мәз болуының және бір жағы, ол ұлыққа жаққан соң, өзін енді бар талабы орындалған мұңсыз адам деп есептейді. Өйткені болыстың халық алдында өз беделінің бар-жоғы бәрі бір, оған тек ұлыққа жағынып, ұлық алдында беделі болса, жеткілікті. Міне, осы көрсетілген жағдайларды Абай бір сөзбен «мәз болады» деп қысқартып беріп отыр.

Абай болыстың жағымпаз бейнесін шендеп көрсетеді. «Болыс» деген сөзді сол күйінде алмай, оған тәуелдік және екінші жақ жекеше жіктік жалғауларын қосып «болысың» деп атайды. Бұл жалғаулар қазақ тілінде біреудің асыра мақтағанда, оның қылығына, ісіне, я өнеріне, я күш-қайратына сүйсінгенде айтылып, көтеріп көрсетуге пайдаланылады, қосымша интонациялық екпін қосады. Ал, Абайдың қолдануы бұған мүлдем қарама-қарсы. Абай болысты кекету үшін әдейі, асыра көтеріп сықақты түрде айтып отыр.

«Орысын» деген сөз де «болысың» деген сияқты. Абай бұл арада «орысың» деп ұлықтарды айтып отыр. Бұл өлеңде ұлық образы да, болыс образындай, жағымсыз бейне етіп алынған.

Өлеңде ұлық бейнесі жағымсыз әкімдер бейнесі болуымен бірге, болыстың бейнесін толықтырып тұрады. Ол болысқа шенді шекпен жабады. Шекпенді «шелтірейтіп» жауып тұрған – ұлық, ал оны «шелтірейіп» жамылып тұрған – болыс. Сөйтіп, әрі ұлықтың, әрі болыстың кекесін бейнесі көз алдына келеді.

Шекпеннің жабылғанда «шелтірейіп» тұруы, оның киген адамның бойына жараспайтынын, үстіне қонбайтынын көрсетеді. Абай бұл арада шекпеннің болысқа қонбауының сыртқы көрінісін айтып отырған жоқ, оның әлеуметтік ішкі мазмұнын ашу үшін қолданып отыр. Автордың бұл ауыздағы негізгі ой арқауы – ұлықтың болысқа «шенді шекпенді» орынсыз жабуы.

Өлеңнің екінші ауызы былай болып келеді:

Күнде жақсы бола ма,
Бір қылығы жаққанға?
Оқалы тон тола ма,
Ар-ұятын сатқанға?

Бұл үзіндіде болыстың бос мақтан, дарақы қылығына автордың өз көзқарасы беріледі. Бұл жолдар болыстың бейнесін тікелей көрсетіп тұрмағанымен, автордың бағасы арқылы берілген тұтас бейненің бөлшегі болып, толықтыра түседі.

Үзіндінің алғашқы екі жолында болыстың күнде жақсы бола бермейтіні, жақса да, анда-санда оның бір-ақ қылығы жағатыны,

оның ұлықтан сый алып «шелтіреуі» ұзаққа бармайтыны, демек, жағамын десе де, баянды жаға алмайтыны айтылады.

Үзіндінің соңғы екі жолында, болыс өзінің ар-ұятын қанша сатқанымен, «оқалы тон» толмайтыны баяндалады.

Абайдың суреттеуінде «оқалы тон» – алдап-арбаудың, екіжүзділіктің, жағымпаздықтың, халыққа опасыздықтың сатиралық символы. Абай мұны әдейі келеке ету үшін келтіріп отыр; тон бағалы нәрседен істеліп, бағасыз орынға жұмсалып, елді сыртынан сату сияқты пасықтық мақсатқа пайдаланып отыр. Автор бағалы тон мен бағасыз болысты қарама-қарсы қойып, сол арқылы улы тілмен кекетеді. Екінші жағынан, сол «оқалы тон» арқылы патша өкілдерінің қазақ әкімдерін сатып алып отырғанын әшкерелейді. Келесі үзіндіде:

Күлмең қағып, қасқайып,
Салынып ап мақтанға,
Таң қаламын, қампайып
Жоқты-барды шатқанға, –

деп оқалы тон киген болыстың жүріс-тұрыс әдеті суреттелінеді. Бұл да болыстың кейіпсіз бейнесін толықтыра түседі. Болыс мақтанға салынудан басқаны білмейтін дарақы етіп алынып, типтік белгілері көрсетілген. Болыстың көзінің «күлмең қағып» тұруы, біріншіден, оның жағымпаздығын көрсетсе, екіншіден, тек сырты күліп, ішінен арамдық ойлап отыратын екіжүзділігін, опасыздығын танытады. Болыстың мақтанға салынып «қасқайып» сөйлеуін Абай кекесін ретінде келтіріп отыр. Қарсы қарап қасқайып сөйлеу халық ұғымында асқан шешендікті білдіреді. Біреудің шешендігін мақтағанда «топты жарып қаймықпай қасқайып сөйлейді», – дейді. Ал, Абайдың суреттеуінде кекету, улы сықақ бар.

Болыстың осы көрсетілген әдеттерінің орынсыз екенін қатты әшкерелей келіп, автор» таң қаламын деп, өзінің болыстың оғат қылықтарын ұнатпайтынын білдіреді.

Болыстың жалғыз өз басы ғана емес, оның семьясының дарақы екені айтылады:

Үйі мәз боп қой сойды,
Сүйіншіге шапқанға.
Әуре қылды, салды ойды
Үйдегі тыныш жатқанға, –

деп, болыстың шенді шекпен алғанына үйі той қылып, жұртты мазалап, босқа шығынданғаны суреттеледі.

Автор суреттеп отырған бұл болыстың шенді шекпен алуы, оған үй-ішінің босқа шабуылы – сол кездегі типтік көріністер. Автор мұны әдейі келтіріп, сол кездегі әкімшілік ісіндегі ең кесепат, халықты күйзелтетін зиянды іс деп қарайды. Сондықтан болыстың бейнесін осы салттың төңірегіне жинақтап суреттейді.

Бұған жалғас автордың улы кекесінге құрылған қатаң сыны беріледі. Мұндағы болыстың сыналған жағымсыз жақтарына автордың идеясы қарама-қарсы қойылады. Ол – ғылым:

Бір ғылымнан басқаның
Кеселі көп асқанға, –

деп автор оқушыны әкімшіліктен қашырып, ғылымға, өнер-білім алуға насихаттайды.

Өлеңнің соңы:

Өйтіп асқан жолығар
Кешікпей-ақ тосқанға, –

деп аяқталады.

Бұл «асқанға-тосқан» деген халық мәтелінен алынған. Абай ол мақалды әкімшілік мәселесіне нақтылы пайдаланып, әлеуметтік мән беріп отыр.

Сонымен, бұл өлеңде әкімшіліктің типтік көріністері алынып, әкім болыстың өз дәуіріне лайық реалистік бейнесі жасалған.

Өлеңде ұлыққа ерекше тоқталынбайды. Әйтсе де, болыспен бірге ұлықтың да сатиралық бейнесі беріледі. Алайық, болысты шекпен жауып дарақыландыратын – ұлық. Бұл көрініс – екеуіне де ортақ.

Абайдың «Уағалайкүмүссәләм» деп басталатын өлені де – әкімшілік тақырыбына арналып жазылған өлең. Болыспен кездесіп қалғанда әзілдеп айтылған қысқа диалог:

Уағалайкүмүссәләм,
Болыс, мал-жан аман ба? –

деп болыстың сәлемін алудан басталады да, ар жағы автордың қайырлы сөйлеуі болып, жалғасып кетеді. Автор болысты әзілдеп сөйлейді, бұл өлеңдегі сатиралық мысқылды күшейте түскен.

Болыстың сәлемін алып, амандық сұрасқаннан кейін, автор оның өз басын сықақтай жөнеледі:

Мынадайға кез болдың
Аума-төкпе заманда.
Ел билеген адам жоқ
Ата менен бабаңда.

Алғашқы екі жолда болыстың «аума-төкпе заманда» қиын іске душар болғаны айтылады. «Аума-төкпе заман» деп Абай, әрине, бұл арада, елдің сол кездегі қоғамдық саяси халін айтып отыр.

Бұл көрініс – өткір мысқыл. Тек болыстың өзінің жеке басы ғана емес, сол кездегі әкімшілік системасы түгел өткір сықаққа алынып, тұтас бір дәуірді шенеген саяси сатира.

Келесі төрт жол өлең былай келеді:

Болыстықтан пайда қып
Шығыныңды алсаң жаман ба?
Қалжыңдаймын, әншейін,
Оған келе де бермес шамаң да.

Бұл үзіндіде болыстың әкімшілікті паралап сатып алып, зор шығынға батқаны шенеледі. Мұны әкімшілік ісінің ең азғындауы деп қарап, болыстың әуре-мазақ болуының бәрі осыған байланысты екенін автор дұрыс көре біліп, әшкерелей отырып, мысқылдайды.

Халық ортасынан тірек таба алмаған беделсіз болыстың ұлықтан өлердей таба қорқатыны бұл өлеңде де атап көрсетіледі:

Орнынан тұра шабасың,
Атшабар келсе қышқырып.
Ояз келсе қайтер ең,
Айдаһардай ысқырып? –

Соңғы екі жолда ояз қатал етіп суреттеліп, айдаһарға теңеледі. Ал болыс сол айдаһардың жұтайын деп келе жатқан жемтігі етіп беріледі. Айдаһар күшті, ал болыста дәрмен жоқ, тек есі кетіп үрейлі болады, өлердей сасады. Сөйтіп, ояз бен болыстың бірі айдаһар, бірі оның жемтігі, құрмандығы болып бірін-бірі жалмауы сол кездегі әкімшілік системасының қайшылықтарын мазақ еткен сатира болып табылады.

Бұған жалғас топас болыстың:

Отырасың үйіңде
Өз-өзіңнен күш кіріп, –

деп, тек өз үйінде ғана мықтысынатыны баяндалады. Оның дәрменсіздігін:

Босқа-ақ түсіп қаларсың,
Біреу кетсе үшкіріп, –

деп мысқылдап болыстық тұрақты қызмет емес екенін көзіне айтады.

Бұл өлеңде де болыстың елге беделсіздігі, дәрменсіздігі, қорқақтығы, замананың әуре-мазағы екендігі, әкімшілікті сатып алған топас, надандығы атап көрсетіліп, ол өткір мысқылға құралған тип етіп беріліп, сатиралық қорыту жасалады.

Қорыта келгенде, жеке талданып аттары аталған өлеңдер Абайдың 1880-1890 жылдары жазған өлеңдерінің ішінде ерекше орын алады. Олар әкімшілік тақырыбына арналып, өз алдына дербес лирикалық сюжетіне автор сол кездегі әкімшілік ісінің ең азғындаған типтік көріністерін алып, әкімдердің сатиралық

типтерін бұл сюжеттің желісі етіп суреттейді. Бұл алынып отырған көріністер сол дәуірге типтік болумен қатар ел ішіне іріткі салған, еңбекші халықты правосыз құл еткен, ел басқару ісін азғындырған қоғамдағы ең барып тұрған кесепат деп қаралып, улы мысқылды сатирамен әшкереленеді.

Әкімдердің әділетсіздіктерін, зорлық-зомбылықтарын әшке-релеуде автор өткір сатираны құрал етіп, жаңа приемдарды, шебер интонацияларды қолданып, әр өлеңдегі оқиғаны баяндау әдістерін де сан жолмен береді. «Мәз болады болысында» автор мансапқор болыстың дарақы қылықтарын сырттай баяндаса, «Уағалайкүмүссәләмде» болыспен көзбе-көз сөйлескен түрде, диалог арқылы суреттейді. Ал, «Болыс болдым, мінекейде» автор болыстың атынан өзі сөйлеп, объект мен субъект біртұтас қабысып келеді. Демек, болыс өзін өзі әшкерелейді. Бұл приемдар өлеңдегі сатиралық мысқылды күшейтіп, көрсете түседі.

Осы приемдар арқылы берілетін әкімдердің сатиралық типтерінің күлкілі, мысқыл жақтары – көбіне олардың халыққа беделсіз әкім болуларында, екіжүзді мінез қолданып, ұлыққа жағынуларында. Олардың ең басты белгісі- әкімдердің әкімшілік ісін жүргізе алмай, босқа әуре, ұлықтың қол шоқпары болуында. Бұл жағдайда сол кездегі әкімшілік ісінің шешусіз трагедиясы деп қаралып, оны шешу сендердің қолдарыңнан келмейді, сендер азғындап барасыңдар деп шенейді.

Әкімдердің осы сияқты сатиралық тип, күлкі-мазақтың объектісі болуларының себебі: біріншіден, олардың заманы қайшылық тартыста болды, екіншіден, олар надан, топас болып, ескі салтты жақтап, елді талас-тартысқа түсірді. Сондықтан прогрестік жолды, ағартушылық бағытты ұстаған Абай ел әкімдерін сол кездің кесепаты, масылы, халықтың қанаушысы деп бағалайды. Міне, автордың сатиралық мысқылы осыған негізделіп, реалистік түрде беріліп, халықтық тұрғыдан қаралады.

Абайдың әкімдерді мысқылдаған сатирасы оның басқа тақырыптағы сатирасымен қатар дамыған. Бұл Абай сатирасының бір саласы болып, Абайдың ағартушылық, бұқарашылық көзқарастарының негізінде беріледі. Ескілік, қараңғылықпен қатар

жаңа тәртіптің өте зиянды жағы деп есептеп, Абай әкімшілік системасын қатты сынға алды.

Осы жоғарыда талданған өлеңдерге және өлеңнен келтірілген үзінділерге қарағанда, Абайдың сол жылдардағы әкімдерді мысқылдаған сатирасының белгілі даму жолы бар екені байқалады. 1886-87 жылға жазылған өлеңдерде әкімдерді мысқылдаған сатира бөлек-бөлек үзінді түрінде кездесіп, көп тақырыпты қамтыған тұтас өлеңнің дербес бір тақырыбы, жеке бір бөлшегі ретінде келеді. Өйткені Абайдың бұл жылдарда жазылған өлеңдерінің көпшілігі бірнеше тақырыпты қатар баяндауға құрылған лирикалық толғау болып отырады. Сондықтан бұл үзінділер белгілі сюжетке құрылмай, шашыранды болып келеді, жадағай беріліп, өлеңдегі лирикалық толғау сарынының негізінде жатады.

Абайдың бұл жылдарда жазылған сатирасы да жеке үзінділер түрінде шолақ қайырылып, тек әшкерелегіш сын дәрежесінде қалып, әкімдердің сатиралық өткірліктен көрі лирикалық сезімге бой ұрушылығы күшті. Әжуә бейненің сықақ түрін автордың өлеңдегі негізгі толғау сарыны басып кетеді. Көбіне автор образдан көрі өз байлауларын толығырақ баяндайды. Бұл жайттар үлгі-өнеге, ғибрат-насихат ретінде ұсынылады. Автор әкімдердің зиянды әдеттерін елді бездірмекші болып, халыққа жаны ашып, кеңес беріп, ақыл айтады.

Бұл сатиралық сарындар 1889 жылғы жазылған «Болыс болдым, мінеки», «Мәз болады болысың» өлеңдерінде әкімдердің бейнесіне айналады. Әкімшілік мәселесі өз алдына жеке тақырып етіп алынып, дербес сюжетке құрылады. Әкімдер өлеңінің лирикалық қаһарманы етіп беріліп, олардың толық портреті жасалып, сатиралық тип дәрежесіне дейін көтеріледі.

Абай жасаған сатиралық типтер нақтылы, реалистік түрде шындықтағы адамдар етіп суреттеледі. Бұл ақынның образ жасау әдістерінен де айқын байқалады. Өлеңде жалпылама мағына беретін я өсіріп көрсетілетін суреттеу амалдары кездеспейді, нақтылы адамның күйініші-сүйініші, оның сезінуі, сырт тұлғасы тұрмыстағы реалистік қалпында беріледі.

ТҮСІНІКТЕР

1. Кенжебаев Б. Абай Құнанбайұлы / Кенжебаев Б. Баспасөз бетінде жарияланған: Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері (мақалалар жинағы). – Алматы: Ғылым, 1973. – 61-90-беттер; Абай институтының вебсайты.
2. Мырзахметов М. Абай өмірбаяны – абайтанудың іргелі саласы. Баспасөз бетінде жарияланған: Мырзахметов М. Мұхтар Әуезов және абайтану проблемалары. – Алматы: Ғылым, 1982. – 12-27-беттер; Абай институтының вебсайты
3. Қасқабасов С. «Ескендір» поэмасының сюжеттік негізі. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 224-237-беттер; Абай институтының вебсайты.
4. Мағауин М. Абайдың белгісіз әңгімесі. Баспасөз бетінде жарияланған: Мағауин М. Шығармалар жинағы. Он үш томдық. Оныншы том: Ой, толғамдар. – Алматы: «Қағанат-ҒМО» баспасы, 2002. – 76-92-беттер.
5. Елеуенов Ш. Абайдың эпистолярлық романы. Баспасөз бетінде жарияланған: Пушкин – Абай және қазақ әдебиеті: халықаралық ғылыми конференцияның материалдары. – Алматы: Unique Service, 2006. – 49-60 б., Абай институтының вебсайты.
6. Сыздықова Р. Абай тілінің зерттелуі. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 324-344-беттер; Абай институтының вебсайты.
7. Ысқақов А. Абай және қазақ әдеби тілі. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 305-324-беттер; Абай институтының вебсайты.
8. Әлімқұлов Т. Жұмбақ жан (үзінді). Баспасөз бетінде жарияланған: Әлімқұлов Т. Жұмбақ жан. Әдеби-сын зерттеу. – Алматы: Жазушы, 1993. – 3-24-беттер; Абай институтының вебсайты.
9. Әшімбаев С. Ақын жанын жабырқатқан жайлар. Баспасөз бетінде жарияланған: Әшімбаев С. Екі томдық шығармалар жинағы. Екінші том. Әдеби сын. – Алматы, 2007. – 91-112-беттер; Абай институтының вебсайты.
10. Ысмағұлов Ж. Абай аудармаларындағы Пушкин. Баспасөз бетінде жарияланған: Пушкин – Абай және қазақ әдебиеті. – 61-68-беттер; Абай институтының вебсайты.
11. Байжанов С. Абайға қатысты кейбір архив деректері. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 403-403-425-беттер; Абай институтының вебсайты.
12. Әбетов Ғ. Абай шығармаларында би-болыс, ояз-бастықтардың сатиралық типтері. Баспасөз бетінде жарияланған: Абайдың өмірі мен творчествосы. Мақалалар жинағы / ред. басқ. М. Ақынжанов және З. Ахметов. – Алма-Ата: ҚазССР ҒА баспасы, 1954. – 143-161-беттер; Абай институтының вебсайты.

13. Нарымбетов Ә. «Сегіз аяқ» – Абай поэзиясы көркемдігінің пырқау шыңы. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті: Республикалық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. – Алматы: М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының баспа орталығы. – 2007. – 83-88-беттер; Абай институтының вебсайты.
14. Бельгер Г. Абай мен Гете. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 173-194-беттер; Абай институтының вебсайты.
15. Ғабдуллин Н. Абай сөзді бұлай саптамаса керек. Баспасөзде жарияланған // Егемен Қазақстан. – 1993. – 19 қазан; Абай институтының вебсайты.
16. Егеубаев А. Адамшылық алды – ар, ақыл. Баспасөз бетінде жарияланған: Асқар Егеубаев. Кісілік кітабы (ғылыми эссе). – Алматы: Ана тілі, 1998. – 202-218 беттер; Абай институтының вебсайты.
17. Майғанов Б. Абай тұлғасының ерекшелігі. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай институтының хабаршысы. – 2010. – №4; Абай институтының вебсайты.

МАЗМҰНЫ

Кенжебаев Б. Абай Құнанбайұлы	3
Мырзахметов М. Абай өмірбаяны – абайтанудың іргелі саласы	22
Қасқабасов С. «Ескендір» поэмасының сюжеттік негізі	37
Мағауин М. Абайдың белгісіз әңгімесі	51
Елеукенов Ш. Абайдың эпистолярлық романы	68
Сыздықова Р. Абай тілінің зерттелуі	79
Ысқақов А. Абай және қазақ әдеби тілі	101
Әлімқұлов Т. Жұмбақ жан	121
Әшімбаев С. Ақын жанын жабырқатқан жайлар	140
Ысмағұлов Ж. Абай аудармаларындағы Пушкин	162
Байжанов С. Абайға қатысты кейбір архив деректері	170
Әбетов Ғ. Абай шығармаларында би-болыс, ояз-бастықтардың сатиралық типтері	193
Нарымбетов Ә. «Сегіз аяқ» – Абай поэзиясы көркемдігінің шырқау шыңы	213
Бельгер Г. Абай мен Гете	217
Ғабдуллин Н. Абай сөзді бұлай саптамаса керек	240
Егеубаев А. Адамшылық алды – ар, ақыл	249
Майтанов Б. Абай тұлғасының ерекшелігі	267
Түсініктер	276

Оқу басылымы

АБАЙТАНУ
ТАҢДАМАЛЫ ЕҢБЕКТЕР
IV том
Ойлар мен толғаныстар

Құрастырып, түсініктерін жазғандар:
П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы, Н. Нүрәділ

Редакторы *К. Мухадиева*
Компьютерде беттеген *Ү. Әбдіқайымова*
Мұқабасын безендірген *Қ. Өмірбекова*

ИБ№8879

Басуға 22.12.15 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16.
Көлемі 17,0 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс. Тапсырыс №1509.

Таралымы 50 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, Әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.